

NÄR
RÖSTERNA
TYSTNAR

Kunskapslyft om Förintelsen

FÖR DJUPNINGAR OCH INLÄSNINGSTEXTER

FÖRINTELSEN –
HISTORISK BAKGRUND

NÄR RÖSTERNA TYSTNAR

Obs!

Filmen innehåller bilder, filmsekvenser och berättelser som kan uppröra och det är därför viktigt att läraren först ser igenom filmen själv före visning och sedan är lyhörd för elevernas reaktioner för att avgöra om det behövs uppföljning eller personliga samtal efter filmen.

OM FILMEN

Filmen *När rösterna tystnar* bygger på boken *Flykten från ett folk mord* av Maria Vajta Klamer. Du kan se filmen hos [Utbildningsradion](#) (UR).

Filmen kan användas i samtliga av gymnasieskolans historiekurser men främst rekommenderas den för kurserna historia 1a och 1b. Den kan även användas i grundskolan och rekommenderas då främst för åk 9.

Målgrupp: ungdomar och lärare på gymnasiet

Filmen kan även användas på högstadiet, men rekommenderas från 15 år.

Ämne: Förintelsen, antisemitism, mänskliga rättigheter

Speltid: 38 minuter

Språk: svenska

Textad: ja

Produktionsår: 2021

Filmen är producerad av [Skaparkraft Film & Musikproduktion](#) i samarbete med [Riksorganisationen för fortbildning om Förintelsen](#) (RFF).

Läs mer och se filmen på www.riksff.se eller hos [Utbildningsradion](#) (UR).

LÄRARHANDLEDNINGAR

Riksorganisationen för fortbildning om Förintelsen (RFF) har utarbetat en lärarhandledning till *När rösterna tystnar*. Den är uppdelad i olika kapitel och teman med fördjupningsmaterial och inläsningstexter. Det finns även en lärarhandledning som är bearbetad och förkortad av UR:s pedagogiska redaktörer. Du hittar alla handledningar under [Pedagogiskt material](#) hos [RFF](#). Den förkortade versionen hittar du även [här](#).

Text: Björn Westerström, gymnasielärare i Malmö

Bilder: Andreas Gejke, fotograf, Skaparkraft Film & Musikproduktion

Pedagogisk rådgivning: Forum för levande historia

Formgivning: RFF

INLEDNING

Det är viktigt att läraren ger eleverna en referensram, ett större perspektiv för att kunna orientera sig och få sammanhang. I detta syfte finns nedan en sammanfattning av Förintelsen för läraren.

När undervisande lärare ska visa filmen bör det finnas tid för förberedelse (minst en lektion) och efterarbete (här bestäms omfånget av hur många teman läraren vill arbeta med). I förberedelsen bör, som ovan nämnts, eleverna få ett helhetsperspektiv av Förintelsen. Läraren bör också förbereda eleverna på att det förekommer filmavsnitt med innehåll som är känsligt och som kan vara obehagligt att se.

HISTORISK BAKGRUND

Under 1800-talet gick Europa igenom en stor industrialisering som kom att förändra samhället i grunden. I den industriella revolutionens kölvatten kom en ny tanke att varje folk som talade samma språk bar ett särdrag, alltså unika drag som avspeglade sig i kulturen. Tanken blev en rörelse och i denna fanns en målsättning att stater skulle ha en språkligt eller kulturellt homogen befolkning.

I Europa hade det sedan tusen år tillbaka funnits starkt hat mot judar (antijudaism). Detta hat hade sin utgångspunkt i teologiska och folkliga föreställningar om vilka judarna var och ledde flera gånger till våld och massmord på de judiska minoriteter som fanns. I samband med att religionen fick minskad betydelse förändrades hatet mot judarna. De ansågs som ett främmande folk, även om de var sekulariserade, kanske till och med övergått till kristendomen. De var ju inte en av de grupper som tillsammans formade nationalstaten och det fanns de som undrade om man då verkligen kunde lita på dem. Många människor kopplade judarna till de stora förändringar som samhället hade genomgått, däribland franska revolutionen och den ökande globaliseringen. När konservativa politiker och tänkare varnade för modernisering nämnde de ofta judarna som de som låg bakom denna i deras ögon farliga

samhällsutveckling. Judarna kom i detta perspektiv att ses som fiender till nationalstaten, trots att ländernas judiska befolkning arbetade, betalade skatt och tjänstgjorde i nationalstaternas arméer.

Kejsardömet Tyskland var en nationalstat som skapades ur sammanslagningen av de tyska förbundsstaterna. Den styrande delen i Tyskland var Preussen, en starkt militariserad stat. I stället för att utvecklas mot demokrati som Storbritannien kom därför Tysklands utveckling att formas utifrån militära strukturer och ambitioner. Tyskland gav sig in i konkurrensen kring kolonier utanför Europa och moderniserade sin militär. I enlighet med principerna bakom nationalismen (ett språk, ett folk) ingicks en allians med imperiet Österrike–Ungern. Tysklands kejsare kom att bli en av de drivande krafterna bakom den konflikt som utmynnade i första världskriget. Under kriget kom Tysklands befolkning att drabbas av svält och sjukdom vilket i kombination med de stora förlusterna i kriget ledde till kejsardömets fall. I stället uppstod 1918 en demokratisk och parlamentarisk stat som kallas Weimarrepubliken.

Den nya republiken präglades av stor ekonomisk och politisk oro. Konservativa grupper och högergrupper skyllde det stora nederlaget i

Versaillesfreden på de nya politiska ledarna och demokratin, men i sin förlängning menade de att judar låg bakom utvecklingen. Den här myten om förlusten i första världskriget kom att kallas dolkstötslegenden. Den nya demokratiska staten drabbades av flera kriser, politisk oro, försök till statskupp både från vänster och höger och hyperinflation. Under slutet av 1920-talet kunde landets befolkning njuta av en viss ekonomisk uppgång, men när börserna i USA kraschade spred sig en djup ekonomisk depression med en våldsam arbetslöshet. Det politiska landskapet präglades av många partier och många val där svaga koalitionsregeringar avlöste varandra. Österut hade kommunisterna tagit makten redan 1917 och bildat Sovjetunionen. I söder fanns Mussolinis

fascistiska Italien. När Tyskland drabbades av den ekonomiska krisen polariserades den politiska arenan. I valen ökade kommunister och nazisterna sitt inflytande över riksdagen. Kampen fördes inte bara i riksdagen utan även på gatorna där slagsmål mellan politiska motståndare blev vanliga. I Tyskland fruktade många en kommunistisk revolution likt den som hade skett i Sovjetunionen. Ledaren för det nationalsocialistiska partiet Adolf Hitler lyckades genom samarbete med de konservativa bli utsedd till statsminister och efter en storbrand i riksdagshuset kunde Hitler utnyttja skräcken för revolution för att lägga beslag på mer makt. När Tysklands president Hindenburg dog 1934 gjorde sig Hitler till enväldig diktator.

VAR FÖRINTELSEN HITLERS MÅL?

Hitler hade en stark antisemitisk övertygelse. Den föreställningsvärld som han presenterade 1925 i boken *Min kamp* var starkt påverkad av socialdarwinism och rasbiologi. Han menade att tyskarna tillhörde en överlägsen ”arisk” ras. Judarna var en lägre ras som stod för det onda och därigenom ett hot mot mänskligheten. Det var judarna, menade Hitler, som låg bakom den ryska revolutionen och som styrde Sovjetunionen och ett större hot mot Europa och världen fanns inte. Världen behövde avkoloniserats från judarna och därför skulle en invasion av Sovjetunionen bli nödvändig. Under valen 1932–1933 tonade Hitler ner antisemitismen och betonade i stället förakt för politikerna och demokratin, men så fort han kom till makten påbörjades arbetet med att göra Tyskland fritt från judar. Parallellt med att Hitler genomförde Nürnberglagarna som skiljde ut judiska medborgare från statsgemenskapen påbörjade han en militär uppbyggnad och en aggressiv utrikespolitik.

Tyskland skulle ointetgera Versaillesfredens förödmjukelser och på sikt utöka Tysklands territorium. Hitler menade att det tyska folket, den ariska rasen, behövde plats att växa, livsrum (*Lebensraum*).

Den 30 januari 1939 höll Hitler ett tal inför ett stundande krig: ”I dag tänker jag återigen vara en profet: om det skulle lyckas den internationella finansjudendomen, i och utanför Europa, att än en gång störta folken i ett världskrig, så kommer resultatet inte att bli jordens bolsjevisering och därmed judendomens seger, utan förintelsen av den judiska rasen i Europa.” De flesta historiker är idag överens om tre avgörande faktorer för Förintelsen: Hitlers roll som diktator, den rasbiologiska ideologi och förhärskande antisemitism som bär upp och bärs upp av nazisterna samt andra världskriget och de förutsättningar som därigenom ges för folk mord.

FÖRINTELSENS KRONOLOGI I KORTHET

Antisemitismen var under 1930-talet djupt rotad i hela Europa. Vad som definierades som *judeproblemet* fanns i alla länder och var ett uttryck för en önskan om judefria stater. I Tyskland diskuterade man framför allt migration som den första åtgärden för att bli av med landets judar. Hårda lagar och försvarade livsomständigheter skulle jaga ut judarna från landet. Att mörda den judiska befolkningen var inte den lösning som diskuterades. En av de planer som växte fram kallades för *Madagaskarplanen* och innebar att den europeiska judiska befolkningen skulle tvångsflyttas till ön Madagaskar.

Tyskland hade dock ingen stor judisk befolkning. Endast 0,7 procent av tyskarna hade judisk bakgrund. De flesta bodde i städerna och många hade framträdande positioner i samhället.

Att Hitler pekade ut just judarna var ingen slump. Av alla minoriteter är det judarna som varit utsatta för det mest långlivade hatet och antisemitismen var utbredd inte bara i Tyskland utan i hela Europa. I Hitlers och nazisternas föreställningsvärld spelade konspirationsteorin som utgick från det förfälskade dokumentet Sion Visés protokoll en stor roll. Judarna var farliga och avsåg att behärska världen. I Hitlers retorik och tankevärld skulle det innebära den tyska rasens undergång.

Ett annat tillskott i Hitlers övertygelse var den allmänt accepterade rasbiologin, dvs. tron att det fanns olika raser i världen och att det mellan dessa raser pågick en kamp. Kampen var naturlig och den segrande rasen var den som skulle leda världen. För rasens överlevnad var det viktigt att blodet hölls rent på så vis att man inte gifte sig över rasgränserna.

År 1933, året då Hitler tog makten i Tyskland, stiftades lagar om tvångssterilisering av romer, utvecklingsstörda och färgade tyskar. Samma år blev raslära ett obligatoriskt ämne i alla tyska skolor. Regeringen införde restriktioner för press och media för att kontrollera vilken information och vilka budskap som nådde folket. I början av maj anordnades det första nazistiska bokbålet, där nazisterna

Fem faser

Utvecklingen som ledde fram till Förintelsen kan delas in i fem faser:

Identifikation

Judarna identifieras utifrån sin etniska tillhörighet

Segregation

Judarna skiljs från övrig befolkning och fråntas sina rättigheter

Koncentration

Judarna samlas i getton

Deportation

Judarna transporteras till koncentrations- och förintelseläger

Förintelse

Judarna mördas systematiskt

Källa:

Forum för levande historia

brände böcker skrivna av judiska författare och andra författare som partiet ansåg var ideologiska motståndare eller som utifrån härkomst ansågs utgöra en fara gentemot den ariska rasens existens.

År 1935 antogs Nürnberglagarna som i ännu större utsträckning kom att inskränka judarnas rättigheter. Till exempel fick judar inte längre gifta sig med personer av ”tyskt blod”. Steg för steg särskildes judarna från den övriga befolkningen. De berövades sina medborgerliga rättigheter, deras egendom beslagtogs och de fråntogs möjligheterna att försörja sig. Nürnberglagarna tillkom samtidigt som judar i bland annat Sovjet utsatts för pogromer och särlagstiftning. Även i Tyskland trappades våldet mot den judiska befolkningen stadigt upp efter nazisternas maktövertag. Den 9 november 1938 – den så kallade *Kristallnatten*, när synagogor och judiska verksamheter sattes i brand och vandaliserades runt om i Tyskland – fick stora tidningsrubriker i de europeiska länderna, även i Sverige. Denna natt mördades också många judar och andra misshandlades svårt.

Trots de svåra förhållandena minskade den judiska migrationen från Tyskland under 1930-talet, bland annat eftersom lagstiftningen och så kallad migrationskatt begränsade judarnas möjligheter att lämna landet. Därtill ville inte omvärlden ta emot de judiska flyktingarna. På konferensen i Evian 1938 möttes 32 länder för att diskutera flyktingfrågan i Europa. Det resulterade enbart i en allt strängare migrationspolitik hos konferensens samtliga deltagarländer.

1939–1942 utarbetades nazisternas *Generalplan Ost*. Den var en plan för hur Östeuropa, efter ett framgångsrikt krig, skulle kunna koloniserars. Planen innebar att cirka 30 miljoner människor skulle tvångsförflyttas efter kriget, användas som slavarbetare eller mördas, beroende på vilken ”ras” de ansågs tillhöra. Etniska tyskar skulle ta de bördiga områdena i besittning. I den nazistiska föreställningsvärlden var de slaviska folken (polacker och ryssar) undermänniskor och därigenom underlägsna arierna. Judar var som redan sagts en icke-ras.

Segregering av judar från det tyska samhället ägde som ovan beskrivits rum med hjälp av lagstiftning och så småningom genom *koncentration* i getton och *deportation* till koncentrationsläger och förintelseläger. Redan 1933 hade koncentrationslägren för till exempel

Kort kronologi

1933

Nazisterna kommer till makten i Tyskland
Hitler blir rikskansler

1935

Tyska armén blir ”arisk”
Nürnberglagarna antas

9 november 1938

Kristallnatten

Augusti 1939

Molotov–Ribbentrop-pakten mellan Tyskland och Sovjetunionen antas

1 september 1939

Tyskland angriper Polen

1939

Alla judar i Polen tvingas bära en synlig Davidsstjärna på sina kläder

1939–1942

Generalplan Ost utarbetas

April 1940

Tyskland angriper Danmark och Norge

Maj 1940

Auschwitz öppnas

Maj 1940

Tyskland angriper Belgien, Nederländerna, Luxemburg och Frankrike

Oktober 1940

Murarna kring det judiska gettot i Warszawa byggs

31 juli 1941

Göring utfärdar order till SS att slutgiltigt lösa judefrågan

politiska motståndare upprättats i Tyskland. Dachau är det första lägret som upprättades i Tyskland.

När Polen anfölls i september 1939 började nazisterna som ockupationsmakt att upprätta getton i Polen. Tyskland tömdes steg för steg på den judiska befolkningen. Tyska judar fördes till getton på ockuperad mark och alla judar i ockuperade områden måste bära en gul Davidsstjärna. I Warszawas getto tvingades de bära en vit armbindel med blå Davidsstjärna. År 1941 tvingades även de judar som fortfarande befann sig i Tyskland att bära en gul Davidsstjärna.

Franska, italienska, danska, norska, holländska och belgiska judar i de ockuperade staterna deporterades till nazisternas getton och läger liksom judar från Rumänien, Polen, Baltikum och Sovjet. Redan 1939 deporterades romska kvinnor från Österrike till koncentrationslägret Ravensbrück, cirka nio mil norr om Berlin. Lägret var ett arbetsläger specifikt för kvinnor. Den totala åtskillnaden mellan judarna och det tyska samhället genom deportation till koncentrations- och förintelsläger inleddes dock först under hösten 1941.

1941

Judar från polska landsbygden deporteras till gettot i Warszawa

Från hösten 1941

Deportationer av judar till koncentrations- och förintelsläger inleds
Massmord på judar

April 1943

Judarna i Warszawas getto gör väpnat uppror

November 1943

Operation skördefest
(*Operation Erntefest*)

Mars 1944

Tyskland ockuperar Ungern och ungerska judar deporteras till koncentrationsläger

Hösten 1944

Raoul Wallenberg utfärdar skyddspass till tusentals ungerska judar och skyddade dem i "svenskhusen" eller "Wallenbergstaden", som var svenskt territorium

Januari 1945

Dödsmarschern inleds
Fångar från lägren tvingas ut på flera veckor långa marscher i vintern

27 januari 1945

Befrielse av Auschwitz–
Birkenau

8 maj 1945

Tyskland kapitulerar

Källa:

Forum för levande historia

Den oåterkalleliga ”slutgiltiga lösningen”. Judarna utrotades genom ett systematiskt mördande.

Massmorden på judar och romer i stor skala inleddes sommaren 1941 i samband med Operation Barbarossa, dvs. tyskarnas angrepp på Sovjetunionen. Samtidigt växte en plan fram att judarna skulle mördas, till en början avsågs främst polska och ryska judar. Operation Reinhard, döpt efter den ledare som skulle genomföra den, Reinhard Heydrich, hade som mål att likvidera alla judar på polsk mark, d v s det område som tyskarna efter ockupationen kallade Generalguvernementet. Judar i städer och på landsbygd samlades ihop och kördes eller tvingades gå till avrättningsplatser där de kläddes av nakna, sköts och begravdes i massgravar som de ofta själva tvingades gräva. Gamla, unga, kvinnor och barn sköts. Mördandet utfördes av så kallade *Einsatzkommandon* (som bestod av SS-soldater) med män från ordningspolisen och nazisternas säkerhetstjänst. Det förekom dock också att bödlarna kom från lokala insatsförband framför allt från Ukraina och Litauen. Även militären, *Wehrmacht*, hjälpte till både med att förbereda massgravar och att likvidera människor.

De första massmorden på judar begicks med gas och utfördes i skogarna vid Chelumno. Här använde nazisterna avgaser (kolmonoxid) i specialbyggda skåpbilar. Användandet av kolmonoxid kom därefter att anses framgångsrikt och kom att användas i flera Förtinsläger, däribland Treblinka där 900 000 människor gasades ihjäl. I september 1941 användes för första gången Zyklon B på sovjetiska krigsfångar i Auschwitz. Eftersom det gick snabbare att döda med Zyklon B kom gasen att användas i Auschwitz–Birkenau.

Gasningar av judarna var ett sätt att effektivisera massmördandet. De massskjutningar som

Einsatzgrupperna genomförde var inte effektiva nog och dessutom psykiskt påfrestande för förövarna.

Den 20 januari 1942 hölls konferensen i Wannsee utanför Berlin. Här träffades strategiskt viktiga mellanchefer i den nazistiska byråkratin och SS. Under ledning av Heydrich inventerades den judiska befolkningen i Europa och hur man på bästa sätt skulle kunna genomföra mördandet av judarna.

Massmorden på judarna fortsatte under 1942 och judar från ockuperade delar av Europa deporteras till lägren i öst. År 1942 fanns det två gaskammare i Auschwitz i vilka 1 000 personer per dygn kunde avrättas. Liken kastades i massgravar och brändes. År 1943 ersattes de två gaskammarna med fyra nya gaskammare och förbränningsugnar som hade kapacitet att förinta 8 000 människor per dygn.

I början av 1943 vände kriget på östfronten då nazisterna besegrades i Stalingrad. Tyskland förlorade samma år Italien som allierad och även på Atlanten vände kriget till Tysklands nackdel. I april 1943 gjorde judarna uppror mot nazisterna i Warszawas getto. Detta blev ett bakslag eftersom nazisterna hade velat tömma gettot (främst genom att skicka människor till Treblinka). Efter en månad hade nazisterna slagit ner upproret och gettot tömdes. 7 000 judar dog i striderna. Ungefär 50 000 judar skickades till olika förintelsläger. Innan transporterna till dödslägren började bestod Warszawas getto av uppemot 500 000 judar. Nu fanns ingen kvar.

Den 2 augusti 1943 gjorde fångarna i förintelslägret Treblinka uppror. De flesta dödades under striderna och den efterkommande jakten på landsbygden Lägret förstördes. Eftersom Auschwitz–Birkenau hade en så hög kapacitet ansåg nazisterna att Treblinka inte behövdes längre och verksamheten upphörde.

Den 14 oktober 1943 skedde ännu ett uppror mot nazisterna. Denna gång i Förintelselägret Sobibor. Därefter blev tyskarna rädda för att liknande uppror skulle ske i andra läger. SS-chefen Heinrich Himmler gav order om att flera läger där judar användes som tvångsarbetskraft skulle likvideras.aktionen kallades *Operation skördefest (Operation Erntefest)*. Natten mellan den 3 och 4 november 1943 anlände SS-styrkor till arbetslägret Poniatowa, utanför staden Lublin i Polen. Deras uppgift var att döda alla fångarna i lägret. Fångarna tvingades ut ur

barackerna och fördes till stora gropar, som hade grävts upp en bit från lägret. Där sköts de till döds. En del fångar gjorde motstånd och vägrade att lämna barackerna. SS-männen tände då på barackerna och de fångar som var kvar blev innebrända. Totalt mördades omkring 15 000 judar i Poniatowa. Samma dag mördades också 18 000 judar i Majdanek. Den 5 november 1943 mördades över 10 000 judar i arbetslägret Trawniki, sydöst om Lublin. Totalt mördades 43 000 judar under *Operation skördefest*.

BEFRIELSEN OCH RÄTTSLIGT EFTERSPEL

När Tyskland förlorade sina ställningar på östfronten och Sovjetunionen ryckte fram västerut stängde nazisterna ner och tömde förintelse- och koncentrationsläger. Fångarna skickades på så kallade *dödsmarscher* till andra läger söder och väster ut. Fångarna var ofta vid så dålig hälsa att de inte överlevde de långa marscherna. De som inte klarade av att gå eller flyttas lämnades kvar i lägren. Den 27 januari 1945 befriades Auschwitz–Birkenau av Sovjetunionen och idag högtidlighålls dagen som Förintelsens minnesdag.

Den 8 maj kapitulerade Tyskland. Hitler hade då redan tagit livet av sig i sin bunker i Berlin. Även Göbbels begick självmord tillsammans med Hitler inför slutstriden i Berlin. Efter krigsslutet ställdes tyska krigsförbrytare inför rätta i *Nürnbergrättegångarna*. I Nürnberg-rättegångarna var åtalspunkterna: Planerande av anfallskrig, brott mot freden, krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten.

Många högt uppsatta nazister dömdes för brott. Himmler försökte fly men blev igenkänd. I samband med arresteringen hann han begå självmord med en giftkapsel. Göring dömdes till döden men hann även han begå självmord innan domen verkställdes. Rudolf Hess dömdes till livstids fängelse och Albert Speer dömdes till 20 års fängelse. Åtalspunkten *Folkmord* fanns med i Nürnbergrättegångarna men ingen dömdes för folkmord.

Flera rättegångar kom att genomdrivas. År 1961 hölls *Eichmannrättegången* i Jerusalem i Israel. Eichmannrättegången sändes på tv världen över och offren fick komma till tals genom sina vittnesmål. Eichmann dömdes till döden genom hängning. Denna rättegång liksom *Auschwitz-rättegångarna* i Frankfurt 1963–1967 innebar inte bara att Förintelsens brott fördes till allmänhetens kännedom utan också att processen kring det vi idag kallar Förintelsen utreddes samt att man mindes offren som också fick viss upprättelse.

LITTERATUR

Bauer, Yehuda, *Förintelsen i perspektiv* (Natur och Kultur, 2001).

Friedländer, Saul, *Tredje riket och judarna, del 2, Utrotningens år 1939–1945* (Natur och Kultur, 2010).

Snyder, Timothy, *Den svarta jorden, Förintelsen som historia och varning* (Albert Bonniers förlag, 2016).

Riksorganisationen för fortbildning om Förintelsen (RFF) har utarbetat en lärarhandledning till *När rösterna tystnar*. Den är uppdelad i olika kapitel och teman med fördjupningsmaterial och inläsningstexter enligt följande:

- Inledning. Filmens handling. Koppling till skolans styrdokument.
- Förintelsen – En historisk bakgrund.
- Tema 1 – Judisk identitet i Polen.
- Tema 2 – Antisemitism. Hatet mot judar.
- Tema 3 – Warszawas getto.
- Tema 4 – Värdet av demokrati.
- Tema 5 – Räddarna.

Lärarhandledningen finns även i en version som är bearbetad och förkortad av UR:s pedagogiska redaktörer. Du hittar alla handledningar under [Pedagogiskt material](#) hos [RFF](#). Den förkortade versionen hittar du även [här](#).

Du som är lärare får fritt kopiera lärarhandledningarna, distribuera dem digitalt och visa dem i samband med din undervisning. När lärarhandledningarna eller delar av innehållet används på olika sätt ska den ideella upphovsrätten iakttas.

Filmen finns även med engelska undertexter på Vimeo. Kontakta kansli@riksff.se för inloggningsuppgifter.